

Gazdaságstatisztikai fogalmak történelmi fejlődésben

PhD tézisek

Hüttl Antónia

A gazdaságstatisztikai adatokhoz való hozzáférés lehetőségét a mai felhasználók természetesnek veszik. A tömegtájékoztatók szinte naponta közölnek adatokat a gazdasági növekedésről, az árak alakulásáról, a fiskális helyzetről vagy a tőzsdeindexekről. Úgy a gazdaságpolitika alkotói, mint az alkalmazott közgazdasági kutatással foglalkozók megszokták, hogy a megállapításaikat, következtetéseiket számszerűsített modellekkel történő elemzésekre építik. Kardinális skálán mért adatok híján a gazdaság elemzések semmit sem mondanának a gazdasági események jelentőségének mértékéről, intenzitásukról vagy gyakoriságukról, legfeljebb az előfordulás ténye lenne kimutatható. Ez a kedvező helyzet mindössze a 20. század közepe óta áll fenn. A dolgozat azt a történelmi utat mutatja be, ahogyan a modern gazdaságstatisztika kifejlődött.

A dolgozat a ma nemzetközi szinten általánosan alkalmazott gazdaságstatisztikai módszertan gazdaságelméleti alapjait vizsgálja. A kézikönyvekben, elsősorban az 1993-as SNA-ban található utalások mögött meghúzódó gazdaságelméleti tételek történelmi fejlődési útját követi nyomon a szakirodalmi forrásmunkákban. Felhasználja a gazdaságelmélet-történelmi, gazdaságtörténelmi és statisztikai módszertani forrásokat, azok közti kapcsolatokat tárja fel. Az elvi megállapításokat történelmi példákkal illusztrálja.

A disszertáció főbb megállapításai:

1. Széleskörben elfogadott, hogy a statisztika a gazdasági tények objektív leírását jelenti. Amikor következtetéseket vonunk le a statisztikai adatok alapján, többnyire megfeledekezünk arról, hogy a nemzeti számlák elszámolási kerete több gazdaságelméleti feltevésre épül. A dolgozat azt bizonyítja, hogy ellentétben ezzel a közkeletű vélekedésekkel nem igaz, hogy a gazdaságstatisztikai adatok által közölt információk teljesen elméletmentesek lennének. Ez a körülmény azonban azért nem nyilvánvaló, mert a statisztikai módszertan a 20. század közepén uralkodó és a mai közgazdasági kézikönyvek által szinten kivétel nélkül kifejtett, ezért hallgatólagosan axiómának tartott elméleti tételek számszerűsítését végzi.
2. Az elméleti keret korlátozza a statisztikai adatok érvényességi körét. Az adatok nem alkalmasak az elméleti keretbe nem tartozó állítások empirikus igazolására. Mindazonáltal az elméleti keret nélkülözhetetlen, mert ez teszi lehetővé, hogy az adatok felhasználói átláthassák az adatok tartalmát anélkül, hogy ismerniük kellene az adatelőállítás részleteit. Csak azért tudtak a statisztikai információk a mindennapok részévé válni, mert a közismert

elméleti keret léte miatt a legtöbb felhasználó számára elegendő, hogy nagyjából tisztában legyen a statisztikák mibenlétével, az adatok felhasználása nem igényli az alaposabb módszertani ismereteket.

3. Az érték képezi a termékek és szolgáltatások közös ismervét. A makrogazdasági aggregátumok valójában az értékösszeget mérik, a javak értékarányát a relatív piaci árakkal kifejezve. Az érték, mint közös ismerv léte teszi lehetővé, hogy értelmes fogalmat képezzen az egyébként különböző javak összesítése. A statisztika nem azt méri, hogyan alakulnak ki a relatív árak a piaci információk cseréje révén, sem annak bizonyítására nem vállalkozik, hogy egyáltalán létezik-e az érték, mint közös ismerv. A gazdaságstatisztika egyszerűen elfogadja, hogy a relatív piaci árak az értékarányokat tükrözik, ezért ezek aggregálásával gazdasági szempontból releváns számadathoz jutunk. A disszertáció végigvezeti, hogy az értékelmélet történelmi fejlődése hogyan bővítette az értéket képző javak körét.
4. A 17. században a merkantilisták fogalmazták meg az első értékelméletet. Felfogásuk szerint az érték egyedül a kereskedelemben, elsősorban a külkereskedelemben keletkezik. Ezt az állítást azon gyakorlati tapasztalatra alapozták, hogy abban a korban a külkereskedelemben hatalmas nyereségek képződtek, és abból a résztvevő országoknak tetemes nemesfémbevétele származott. A nyereségen belül nem különböztették meg a termelésből származó jövedelmet és az esetenként számottevő vagyontartási nyereséget. A modern statisztikai módszertan egyértelműen különválasztja a két fogalmat. Új érték csak a termelésben keletkezik, a meglévő készletek állományának az árváltozás hatására bekövetkező értékváltozása nem képez jövedelmet. Később, a fiziokraták az új érték keletkezését a mezőgazdasági termelésben vélték felfedezni. A 19. század első felében a munkaérték-elmélet egyedül az élőmunka hozzájárulásának tulajdonította az új érték létrejöttét. Minthogy a termékek piaca szembetűnőbb volt, mint a szolgáltatások cseréje, ezért az értéket a termékek és az ahhoz kapcsolódó szolgáltatások körére szűkítve értelmezték.
5. A 19. század második felében a marginalizmus és a fogyasztói preferenciák elmélete adott az értékkepződésre egy jóval szélesebb értelmezést. Az elmélet értelmezésében minden olyan termelő tevékenység, amely - közvetlenül vagy közvetve - a fogyasztói hasznosságba beleszámító termékeket vagy szolgáltatásokat állít elő, egyben új értéket is hoz létre. A fogyasztói hasznosság határolja le a termelés körét, abba beletartoznak mindazon jószágok előállításai, amelyek a termelők és a fogyasztók közti önkéntes csere tárgyát képezhetik. A piac közvetítésével végbemenő csere esetén a piaci relatív árak átlaga kifejezi az értékarányokat. A piaci csere nem kerülő javak esetén az árarányok közvetlenül nem figyelhetők meg. Ilyen esetekben a statisztikai mérés - különböző elméleti feltevések alapján - az érték imputálására kényszerül. A dolgozat ismerteti, a nem-piaci termelés különböző eseteiben hogyan kell az értéket megbecsülni.

6. A disszertáció a magyar statisztika történetéből vett példákkal illusztrálja az érték fogalmának kiszélesedését. A nemzetgazdaság fejlettségének mérésére tett első kísérlet Kautz Gyula nevéhez fűződik, a 19. század második felében. Ő a nemzet gazdagságát a nemzeti vagyon állományának szintjével azonosította, azt jórészt természetes mértékegységekben kifejezve. A későbbi kutatások már a keletkezett jövedelmek mérésével foglalkoztak. Feller Frigyes számításában a 19. század végén olyan jövedelem fogalmat alkalmazott, amely a jövedelmek közül kizárta a személyes szolgáltatásokat, hasonlóan ahhoz, ahogy a munkaérték-elmélet kezelte ezeket. Egy másik elemzés, amelyet Matolcsy Mátyás és Varga István a 20. század első felében készített, már a személyes szolgáltatásokat is beleértette nemzeti jövedelembe. Sőt, olyan számításokat is végeztek, amelyek még a háztartáson belül végzett szolgáltatásokat is hozzávették a nemzeti jövedelemhez. Ezeket a mai statisztikákban, legalábbis a hivatalos adatokban, nem kerülnek számbavételre, elsősorban nem elvi ellenvetések miatt, hanem az értékelés nehézségei miatt.
7. Az érték képezi tehát a fizikai tulajdonságaikban, használati jellegükben egyébként különböző javak összemérésére a közös ismérvet. Ez tükröződik a piaci árarányokban. Az összesítéshez a pénz, azaz a nemzeti valuta adja azt a mértékegységet, amely lehetővé teszi az értékösszegek abszolút szintjének a kifejezését. A dolgozat röviden összefoglalja, hogy a különféle pénzfunkciók (csereeszköz, fizetési eszköz, elszámolási eszköz, vagyonmegőrzési eszköz) történelmi elterjedése miben segítette a makrogazdasági mérést, hogyan tette lehetővé, hogy egyetlen konzisztens, számszerűsíthető keretbe össze lehessen foglalni a gazdasági állományok és folyamatok teljes körét.
8. A makrogazdasági méréskor a pénz, mint mértékegység használatát elsősorban az a probléma akadályozza, hogy a pénz értéke időben változhat, azaz nem állandó a mérési skála. A 19. század vége felé, a mennyiségi pénzelmélet részeként kidolgozásra kerülő indexszámítás adja meg erre a választ. A mennyiségi pénzelmélet azt a kérdést vetette fel, hogyan lehet azt kimutatni, hogy a pénzmennyiség növekedése hogyan oszlik meg a kibocsátás és az árszínvonal növekedése között. Ehhez tartozóan merült fel az a méréselméleti alapkérdés, hogyan lehet a makrogazdasági értékösszeget felbontani a mennyiség és az egységár szorzatára. Míg a feladat az abszolút szintekre nem oldható meg, az időbeli változásokra viszont igen. Az nemzetgazdaságban keletkezett értékösszeg elvben teljeskörűen megfigyelhető, így annak változása, az értékindex is megbecsülhető. Miután azonban a gyakorlatban nincs lehetőség sem az árak, sem a mennyiségek változásának megfigyelésére a javak teljes körében, ez a feladat csak mintavétellel oldható meg. Mivel a tapasztalatok szerint az árak változása kevésbé szóródik, mint a mennyiségekké, ezért könnyebb az árindexeket meghatározni. Az eredendően közgazdasági kérdések körül kibontakozó vita vezetett el a modern indexszámítási módszerek kialakulásához. Mindez nélkülözhetetlen előfeltételét képezte a gazdasági mérés lehetőségének. Míg a makrogazdasági aggregátumok időbeli összehasonlítására az indexelmélet

már a 20. század első felében kifinomította a módszereit, a térbeli összehasonlítás problémái sokáig megoldatlanok maradtak. Először a 20. század hatvanas éveiben került a téma a statisztikai kutatások napirendjére. Az azóta eltelt időszakban a makrogazdasági aggregátumok nemzetközi összehasonlítása, az ún. vásárlóerő-paritászámítások egyre szélesebb érdeklődést váltanak ki. Elméleti szempontból a kérdés azért különösen jelentős, mert a tapasztalatok szerint az árak erősebben szóródnak a regionális piacok között, mint időben két egymást követő időszak között, ezért a számítási módszer megválasztása erősebben befolyásolja a nemzetközi összehasonlítások eredményeit, mint az idősorokat.

9. A gazdaság mérhetősége már a kezdetektől fogva foglalkoztatta a közgazdasági gondolkodást. A dolgozat ezt az utilitaristák 18. századbeli kérdésfelvetéseinek bemutatásával bizonyítja. Később, a 20. század első felében a társadalmi jóléti függvények körüli vita hozta ismét elő a jólét kardinális skálán, számokban való kifejezésének a korlátjait. Bár a széles értelemben vett társadalmi jólét aligha számszerűsíthető, mégis a bruttó hazai terméket (GDP), és a nemzeti jövedelmet (GNI) széles körben a jólét általánosan elfogadott mérőszámának tekintik. A dolgozat a mutatók ezen értelmezésével kapcsolatban kétféle korlát létezését veti fel. Egyrészt azt, hogy a GDP és a GNI kizárólag a termelésből származó jövedelem mérésére vállalkozik, és a mutatók eltekintenek olyan, a társadalom számára akár életbevágó szempontoktól, mint az életkilátások, vagy a politikai demokrácia. Ezeket az ismérveket azonban egyenként is nehéz egy kardinális skálán megmérni, nem beszélve a különböző ismérvek egyetlen skalár mutatóba való aggregálásának lehetetlenségéről. A szokásosan alkalmazott makrogazdasági mutatók értelmezésének másik korlátja, hogy a fogyasztói hasznosság csak az egyéni fogyasztó egyéni fogyasztására vonatkozó preferenciáit veszi figyelembe, és a mérés során elsikkad az egyéni hasznosságok közti összehasonlítása. A mutatókban nem fejeződik ki, hogy például a jövedelemeloszlás egyenlőbbé válása bizonyosan emeli a társadalom összesített jólétét.
10. A disszertáció rávilágít arra, milyen szerepet tulajdonított a közgazdaságtan fejlődése egyes szakaszaiban az empirikus adatoknak. Kezdetben a közgazdaságtan, hangsúlyozva a természettudományokhoz való hasonlóságot, az empirikus kísérletezést tekintette a tudományos megismerés fő módszerének. A 17. és 18. századi közgazdászok, mint Petty és Quesnay érveléseikben nagyrészt numerikus adatokra és egyszerű matematikai összefüggésekre és táblázatokra hagyatkoztak. Később azonban a közgazdaságtudományi főirányzatok sokáig a dedukciót fogadták el, mint a tudományos gondolkodás egyetlen lehetséges útját. Háttérbe szorult a számadatok, statisztikák használata. Mindazonáltal a dedukciós módszerek által uralt időszak is nélkülözhetetlen volt a gazdaságstatisztika fejlődése számára, hiszen ekkor fogalmazódtak meg azok az alapvető közgazdasági tételek, mint a határhaszon- vagy az általános egyensúlyelmélet, amely lehetővé tette a számszerűsítésre is alkalmas gazdaságstatisztikai fogalmak és makrogazdasági összefüggések tisztázását. A fogyasztói preferenciák

mellett a gazdaságstatisztika erősen épít a jövedelem, a kamat, az input-output táblák gazdaságelméleti vonatkozásaira. Hasonlóképpen fontos előfeltétel volt a keynesi paradigmaváltás bekövetkezése, amely a közgazdasági gondolkodás előterébe helyezte a makrogazdasági problémákat annak érdekében, hogy kellő időben, kellő módon lehessen beavatkozni a piaci folyamatokba. Bár Keynes maga nem tulajdonított jelentőséget a statisztikai adatok használatának, végül is az ő nézeteinek gyakorlati alkalmazása vezetett ahhoz, hogy a hivatalos statisztikai szolgálatok fő feladatként felvállalják a gazdaságstatisztikai adatok rendszeres közlését.

11. A statisztikai elemzésekkel alátámasztott közgazdasági kutatások a 20. század második harmadától kezdve terjedtek el. Azóta az ökonometriai elemzések alkotják az alkalmazott közgazdaságtan alapvető módszerét. A dolgozat felvet néhány fenntartást azzal kapcsolatban, hogy az ökonometriai elemzések úgy használják a statisztikai adatokat, hogy aközben nem mindig veszik kellőképpen figyelembe azt a körülményt, hogy az adatok csak a saját elméleti keretükön belül tükrözik adekvát módon a valóságot. Talán a leginkább szembeűnő elméleti korlát, hogy a mai statisztikai rendszer a nemzetgazdaságot tekinti vizsgálat tárgyának, és elsősorban a rezidensek közti műveleteket részletezi. A nemzetközi kapcsolatok is csak ebben a szemléletben kerülnek kimutatásra. Mindez akadályozza a globalizáció körébe tartozó gazdasági jelenségek adekvát kimutatását.

12. A 20. század közepe óta a statisztikai adatok gyűjtése és nyilvánosságra hozása a nemzeti kormányok feladatává vált. Ez a körülmény lényeges indítást adott a gazdaságstatisztikai módszertan fejlesztéséhez, mivel ettől kezdve a nemzeti költségvetések, valamint az illetékes nemzetközi szervezetek közösen biztosítják a fejlesztési és működési forrásokat. A történelmi fejlődés illusztrálására a dolgozat végigvezeti azt az utat, ahogyan kezdetben az uralkodók, később a választott kormányok használták a statisztikai adatokat gazdaságpolitikai célokra. A történelemben a népszámlálások és a mezőgazdasági összeírások tekinthetők az első gazdaságpolitikai célú adatgyűjtéseknek, elsősorban az adóbevételek előrejelzéséhez. A vámbevételek és a vámszabályozás kapcsán keletkeztek adatok a külkereskedelmi forgalomról. Ezek az adatforrások azonban csak alkalmi jelleggel léteztek, és be kellett érni más célra, más módon megfogalmazott alapadatokkal. A 20. század második fele előtt csak elvétve léteztek kifejezetten statisztikai célra szervezett, statisztikai fogalmakat alkalmazó adatgyűjtések.

13. A disszertáció külön fejezetet szentel a makrogazdasági történelmi idősorok kérdéskörének. Ebben megfogalmazásra kerül több olyan módszertani probléma, amely akadályozza a fejlettségi szinteknek történelmi távlatokban való összehasonlítását a ma használt makrogazdasági mutatókkal. Az összehasonlítás során figyelembe kell venni, hogy a fogyasztói preferenciák az idők során alapvetően megváltoztak, az egyes történelmi korokban lényegesen más szerepe volt a háztartásokon belül végzett szolgáltatásoknak,

valamint az ún. szabad javak fogyasztásának. Voltak olyan történelmi időszakok, amikor a háborús hadizsákmányok és más nem önkéntes csere révén szerzett javak képezték a gazdagodás fő forrását, és nem a termelés, ahogy azt a mai statisztika feltételezi. A nem önkéntes cserében szerzett javak viszont kívül esnek a statisztikai elszámolások körén.

14. A dolgozat levonja azt a következtetést, hogy hasonló problémák nehezítik meg azt, hogy visszamenőleg homogenizálhassuk a központi tervgazdálkodás időszakának statisztikai idősorait. A fő probléma ezzel kapcsolatban abban nyilvánul meg, hogy a központi árszabályozás körülményei között a relatív árak nem a fogyasztói preferenciákat tükrözték. Ebből következően viszont lényegében minden értékbeli alapadat torzított, és ezekből lehetetlen értelmes makrogazdasági aggregátumokat képezni. A visszatekintő idősorok rekonstruálása kizárólag a nemzetközi összehasonlításokból és a történelmi tényekből kinyerhető gazdasági információk hasznosításával történhet.